

نسخه‌های خطی و مدیریت نهادینه

حسن انصاری پژوهشگر حوزه علم کلام و فلسفه اسلامی در دانشگاه آزاد برلین (انستیتوی مطالعات اسلامی) و مدرس اصول فقه و تاریخ علم کلام در این دانشگاه است. گفتگوی ایشان را می‌توانید در این بخش بخوانید:

در حال حاضر معضلی در کتابخانه‌ها به وجود آمده است که نسخه‌های خطی در کتابخانه‌ها محصور شده است و در دسترس پژوهشگران قرار نمی‌گیرد. به عقیده شما برای رفع این مشکل چه باید کرد؟

واقعیت این است هر کتابخانه‌ای در دنیا که حاوی نسخه‌های خطی باشد می‌خواهد از آن‌چه که در اختیار دارد به خوبی محافظت کند و یکی از راهکارهای این محافظت، البته فهرست نویسی و معرفی این نسخه‌ها است. در کشورهای اروپایی برای مثال در برلین از قرن هجدهم این کار آغاز شده است و می‌دانیم که در طول این دو قرن فهرست‌های زیادی در اروپا منتشر شد. سابقه فهرست نویسی در کشورهای اسلامی نیز نسبتاً کهنه است و تا به حال نیز این روند ادامه داشته است. در عصر کنونی پس از ورود صنعت میکروفیلم، به تدریج در کتابخانه‌ها نسخه‌ها برای مراجعین به شکل میکروفیلم عرضه می‌شدند و کتابخانه‌ها میکروفیلم را در اختیار افراد قرار می‌دهند که از جهاتی برای حفظ نسخه‌های خطی کاری ارزنده است. البته در سالهای اخیر نهضت دیجیتال سازی نسخه‌ها پدید آمده و در دنیا به اهمیت این کار برای حفظ بهتر نسخه‌ها پی برده‌اند.

بسیاری از کتابخانه‌های اروپایی و نیز در آمریکا الآن تعدادی از نسخه‌های خود را بر روی سایت گذاشته‌اند؛ کتابخانه‌هایی مانند کتابخانه ملی پاریس. طبیعی است که این کارها هزینه خود را دارد و مهم‌ترین راهکار برای حفظ و تداوم این کارها، اخذ هزینه از مراجعین و درخواست کنندگان عکس نسخه‌هاست. برخی مسئولان کتابخانه‌ها در ایران متأسفانه از یک مشکل ذهنی و برداشتی غلط رنج می‌برند و آن اینکه گمان می‌برند **اگر نسخه‌ها در اختیار پژوهشگران قرار بگیرد اهمیت آن از بین می‌رود و اگر چاپ شود دیگر کسی سراغ این کتابخانه‌ها را نمی‌گیرد.** در حالی که این طور نیست؛ نسخه خطی همواره اهمیت خود را دارد یعنی حتی زمانی که کتاب چاپ و یا فاکسیمیله شود نسخه خطی به عنوان یک فرآورده بشری اهمیت خود را همیشه حفظ می‌کند و کتابخانه‌های دارنده این نسخه‌ها هم طبعاً اهمیت خود را حفظ می‌کنند. البته علل دیگری هم برای این نوع برخوردها وجود دارد که باید در مجال دیگری بدان پرداخت.

وضعیت فهرست نویسی را چگونه ارزیابی می کنید؟

گاهی خوب و گاه هم بسیار عجولانه و به دست اشخاص غیر مطلع. عدم دسترسی به نسخه ها به وسیله محققان و کتابشناسانی که برای مطالعه نسخه ها به کتابخانه ها مراجعه می کنند نیز مزید بر علت شده است. برخی فهرست هایی که در شماری از کتابخانه های کشور تهیه شده و منتشر شده فهرست های کاملی نیستند؛ یعنی رساله هایی را در مجموعه ها از قلم انداخته اند و یا نسخه را اصلاً خوب شناسایی نکرده اند، نمونه ای را عرض می کنم: حدود ده دوازده سال قبل در کتابخانه آستان قدس رضوی به من این فرصت داده شد تا نسخه ای ذیل عنوان اعجاز القرآن را بینم. آن زمان من در فهرست نسخه های آنجا به نسخه کهنه ای ذیل همین عنوان و با کتابت شخصی به نام چشمی برخورددم و چون در زمینه حاکم چشمی کار می کردم به نظر رسید مولف شاید یکی از افراد خاندان او بوده و یا به هر حال ارتباطی با وی داشته باشد. هر طور بود نسخه را به سختی سفارش دادم. شاید تنها برای پانزده دقیقه فرصت داشتم که نسخه را بررسی کنم.

مسئول مربوطه ابراز می داشت که نور سالن برای نسخه خطرناک است و بیش از این فرصتی برای مطالعه و بررسی نسخه وجود ندارد. یک ربع ساعتی نسخه را تورقی کردم. در فهرست آستان قدس که چاپ شده، نام مولف این کتاب را مجهول الهویه دانسته بودند. کتاب را تورق کردم معلوم شد این کتاب تألیف شریف مرتضی است. نسخه از آغاز افتادگی داشت و اسم کتاب هم معلوم نبود. به هر حال فهرست نویس متوجه نشده بود کتاب تألیف کیست. نسخه ای که چند صد سال بود در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می شد و از مهم ترین کتاب های کلامی سید مرتضی است به دلیل اینکه فرصت لازم برای شناسایی نسخه ها به پژوهشگران نمی دهند همچنان ناشناخته مانده بود. شاید اگر اجازه بررسی نسخه به من داده نمی شد همچنان یکی از کتاب های کلامی سید مرتضی ناشناخته می ماند. منظور این است که این نوع نگاه منفی در توزیع اطلاعات گاه نتایج بسیار بدی را در پی دارد و البته این همه ناشی از یک نوع طرز فکر و روحیه انحصارطلبی است. شاید بهترین راه تدوین یک اساسنامه در سطح ملی برای نحوه مدیریت کتابخانه ها باشد.

وضعیت فهرست نویسی را در سال های اخیر چگونه ارزیابی می کنید و این وضعیت در کتابخانه های کشورهای اروپایی در مقایسه با کشور ما چگونه است؟ آیا این قوانین سخت گیرانه درباره نسخه های خطی در آنجا نیز حاکم است؟

فهرست نویسی در کشور ما از حدود ده سال گذشته تا کنون تحول شگرفی پیدا کرده است و با توجه به تأسیس مجمع ذخائر اسلامی و خیلی از کتابخانه ها در قم و با تلاشهای شخصی فهرست هایی خوب تهیه شد. به کوشش مرکز احیای میراث اسلامی نیز بسیاری از کتاب های کتابخانه های کوچک فهرست نویسی شده است که کاری بسیار ستودنی. در مورد کتابخانه های عمومی، برخی کتابخانه ها مانند کتابخانه آیت الله مرعشی همواره در این زمینه فعال بوده اند و فهرست های مفصلی چاپ کرده اند. کتابخانه مجلس نیز کار مهمی در این زمینه در سالهای اخیر انجام داد و فهرست هایی را از فهرست نویسان جوان که تا اندازه ای با این کار آشنا بودند منتشر کرد که خوب برای تربیت نسل جدید کتابشناسان و فهرست نویسان بسیار گام مهمی بود. با این کار دست کم می دانیم که در کتابخانه مجلس چه نسخه هایی وجود دارد؛ حال برخی جزئیات به مرور زمان قابل اصلاح است. طبعاً فهرست ها به مرور زمان بازنویسی می شوند و مشکلات رفع می شود.

به طور کلی فهرست نویسی در ایران گامهای مهمی برداشته است. در کشورهای عربی آنچه ما از فهرست ها می بینیم بیشتر از دهه هفتاد به قبل است و آنچه منتشر شده تعدادش زیاد نیست. در اروپا و آمریکا البته فهرست نویسی سابقه زیادی دارد و در عین حال می دانیم که آنان فهرست کتابخانه ها را با دقت زیاد معمولاً تهیه می کنند و گاهی بیست سال و یا سی سال میان انتشار دو جلد پیاپی فاصله می افتد و کار طول می کشد. در این کشورها انتشار کتاب پر هزینه است و گاه می شود که این نوع کتابها را حتی افسست هم نمی کنند.

به عنوان پرسش پایانی مرکز پژوهشی میراث مکتوب در سالهای اخیر کارهای مشترک زیادی با دانشگاه آزاد برلین انجام داده است. کمی درباره این تعامل صحبت می کنید؟

برنامه کاری مشترکی بین دانشگاه آزاد برلین و میراث مکتوب به صورت قرارداد تنظیم شده است؛ بدین شکل که تعدادی از نسخه های خطی را چه به صورت تصویری و چاپ نسخه برگردان و یا به صورت تحقیق و ادیسیون و عمدتاً در حوزه کلام و فلسفه و نیز در حوزه تصوف منتشر کنیم. سابقاً نمونه های دیگری از این دست همکاری ها داشتیم؛ مانند همکاری دانشگاه تهران با دانشگاه مک گیل. از کتاب هایی که در حوزه علم کلام با مرکز پژوهشی میراث مکتوب تاکنون منتشر کرده ایم باید به کتاب المعتمد تألیف محمود الملاحمی اشاره کرد.

چند کتاب دیگر هم قرار است منتشر شود؛ مانند نهایة المرام در دانش کلام تألیف پدر فخر رازی. این همکاری بسیار مفید و ضروری است و خود عاملی است برای تعاملات فرهنگی و برای آشنایی ایرانیان با زمینه های تحقیق و پژوهش در حوزه های ایرانشناسی و اسلام شناسی در غرب.

منبع: موسسه پژوهشی میراث مکتوب